

REKONSTRUKSJON AV ST. MARGARETAKIRKEN

Av Mathilde Simonsen Dahl, student Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.

INNLEDNING

I forbindelse med 30-årsjubileet i 2005, ønsket Maridalen Rotaryklubb å gi bort en modell av den rekonstruerte St. Margaretakirken i gave til Maridalen Bygdetun. Rekonstruksjonen skulle basere seg på mest mulig sannsynlige hypoteser om hvordan kirken opprinnelig var i middelalderen. Høsten 2004 kontaktet Stein Øberg og Ola Stave Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, og i løpet av senhøsten ble det satt opp en prosjektgruppe bestående av disse to, samt Kristine Reisersen ved Byantikvaren og Kolbjørn Nybø, førsteaminuensis ved AHO.

Arbeidet ble følgelig delt i to faser: en teoretisk rekonstruksjonsfase, der best mulig begrunnede hypoteser om kirkens opprinnelige form ble utarbeidet, og en modelleringsfase. Rekonstruksjonsfasen ble utført av arkitektstudent Mathilde Simonsen Dahl. I etterkant tegnet to andre studenter – Erik Vitanza og Alexander Somma opp en rekonstruksjon av kirken digitalt i et 3D-program. På grunnlag av denne modellen ble det laget en video med animert gang gjennom kirken, og det ble støpt to modeller – en i metall for å plasseres utendørs, og en i plast for innendørsutstillingen på bygdetunet. Modellen ble overrekket den 21. august 2005 i forbindelse med arrangementet Bynært streif.

Denne artikkelen er et tilpasset sammendrag av den teoretiske rekonstruksjonen.

GRUNNLAG FOR REKONSTRUKSJONEN

”Den norske Middelalders Bygningskunst er paa Grund af den forfærdelige Tilintetgjørelse, der har overgaaet næsten alle vore archi-

tektoniske Monumenter, et Felt, hvis Historie aldrig kan blive andet end Stykkeverk, idet kun for enkelte Grene, enkelte Tider eller enkelte Verker en virkelig systematisk Behandling lader sig gennemføre.”

Lorentz Dietrichson, ”Norges kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden”.

Foto: Gerhard Fischer 1934

Som det dessverre er tilfelle med de fleste middelalderske kirkebygg i Norge, er store deler av St. Margaretkirken forsvunnet. Det eneste som er intakt i sin helhet, er kirkens grunnplan. I tillegg er deler av portalene og vinduene bevart, så man kan si noe om deres sannsynlige plassering og utforming. Noe autentisk murverk i veggene er bevart, men ikke helt opp til takverkets innfesting, som kunne fortalt oss om dets konstruksjon og kanskje også gitt oss mer håndfast grunnlag for tidfesting. Det har derfor vært uungåelig å gjøre en del gjetninger for å få til en helhetlig rekonstruksjon, en teori om kirkens alder og stilmessige og arkitektoniske uttrykk.

I tillegg til å studere de gjenstående bygningsrestene, har det vært stor hjelp å danne seg et bilde av den middelalderske kirkebyggetradisjonen i området og dermed danne seg et referansegrunnlag. Små spor, enkelte deler av en gjenstående autentisk bygningsdel, kan fortelle mye om større deler av det som nå er forsvunnet, ved å sammenstille dem med lignende situasjoner i kirkebygg som man kan anta har et formmessig slektskap med hele eller deler av St. Margretakirken. Jeg har valgt ut kirker som er bygget i samme tidsrom og innenfor et fornuftig geografisk område. Avgrensningen av et slikt område er bestemt av hvor man ellers har funnet kirker som er noen lunde likt utformet og der man ser at tekniske og håndverksmessige metoder går igjen.

REFERANSEGRUNNLAG

I følge arkitekt MNAL Håkon Christie er arbeidet med å kartlegge håndverkertradisjonene i Middelalderens stenkirkebygg ikke avsluttet. En kartlegging av hvilke skoler som sto bak hvilke kirkebygg, og dermed sammenhengen mellom dem, ville kreve nitidige studier av det gjenstående autentiske murverket. I middelalderen ble det eksempelvis brukt ulike proporsjonssystemer og måleenheter, og om vi visste hvilke som har vært i bruk hvor, kunne det sagt oss mye om hvem som har bygget dem. Slik kunnskap kunne komplettert det historiske bildet; kunnskap om hvordan bygghyttene var strukturert, kunne bl.a. gi sikrere dateringer, og kanskje også mer presise antagelser om kirkenes opprinnelige form.

Geografiske skillelinjer i håndverkertradisjonen:

Etter misjonstiden (ca. midten av 900-tallet til midten/slutten av 1100), hadde kirken befestet sin stilling, organisert seg og sørget for gode økonomiske kår, og tiden fra 1100 - ca. 1250 refereres til som den store kirkebyggeperioden. I sørøstlandet, med sterk tilknytning til Europa, ble det i løpet av denne perioden bygget et stort antall steinkirker, i tråd med klassisk tradisjon der det massive steinmaterialet ble foretrukket til monumentalbygg, fremfor tre. Det var på denne tiden ikke kirken selv som i hovedsak sto for finansieringen av kirkebyggingen, byggherrene var stort sett menigmenn som rike gårdeiere eller kongen.

Foto: Gerhard Fischer 1934

Oslo ble i misjonstiden utnevnt som bispesete, noe som i stor grad endret forholdene i Akershusregionen; Oslo ble sentrum, og de omkringliggende bygdene forsteder. I vår sammenheng har byggingen av St. Hallvardkirken, Oslos domkirke i middelalderen, stor betydning. Arbeidene med denne startet i begynnelsen av 1100-tallet, og dannet tilsynelatende skole for steinkirkebyggingen i nordlige Akershus. Det kan ut fra likheten mellom kirkene i Oslo og området nord for; Romerike, Asker og Bærum, samt kirkene på Hadeland, se ut som om bygghytten i Oslo forsynte de menighetene som skulle bygge steinkirker med kompetente håndverkere. I likhet med Oslo i sin nærhet, ser det ut til at Tønsberg har dannet sentrum for håndverkertradisjonen i Vestfold. I Øst kan Borg med sterk tilknytning og innflytelse fra Skåne ha vært hovedsete for skolen som preget området opp til og med Follo. Selv om Akershus ble slått sammen til et fylke, med et sentrum, har altså tilsynelatende områdene der de ulike skolene har dominert, fulgt de gamle landskapskillene.

Gruppering av steinkirkene:

Typer kirker i hele området varierer, og man skiller gjerne mellom to hovedtyper: En enkel type, og en større, oftere rikere utstyrt. Det som skiller dem fra hverandre, er proporsjoneringen av bygningen og dets enkelte ledd, samt antall og disponering av portaler og vinduer.

Den enkle typen er det flest av, samlet sett, i Akershusområdet, og felles for disse er at de har et rektangulært skip, og smalere og tilnærmet kvadratisk, rett avsluttet kor. Målforholdene mellom skip og kor er omkring 1:2 i ytre lengde, mot 3:4 i ytre bredde. Ingen av disse kirkene har opprinnelig hatt vinduer eller portaler mot nord, mens de som regel har hatt to vinduer i sydmuren i skipet, og et i koret, samt østvindu. Koret har gjerne hatt egen sydinngang, presteinngang, vest for sydvinduet. Hovedinngangen står midt på skipets vestmur. Portalåpningene er alle relativt trange, rundt 60 cm. i lysmålet, og de har også alle hatt relativt trange korbueåpninger. Himlingen i koret er lavere enn i skipet. Når det gjelder portalåpninger mot syd, er det variasjoner; der sydmurens utførelse er kjent, har 11 av 16 kirker hatt sydportal. På Romerike, i Aker og Bærum, markerer sydportalen skipets midtakse, i Enebakk, Sørum, Skedsmo og Asker kirker er de to sydvindue plassert symmetrisk på hver side av portalen. I de øvrige kirkene av den enkle typen med sydportal, er det kun et sydvindu plassert lengst øst. I Follotraktene er sydportal sjeldnere, og da plassert lengst vest i sydmuren.

De større kirketyper finner man som regel i kirker som har tjent som fylkeskirker, de hadde et større kor med apsis, og mange har hatt vesttårn. På Hadeland, Romerike, Aker og Bærum, slutter fylkeskirkene seg nært til Domkirkene (St. Hallvard og Hamar) i detaljering og planmessig utforming. Særlig her ser man hvordan håndverkerne arbeider så likt at det er tydelig at de kommer fra samme skole.

Det er altså ikke kirketyperne som skiller de ulike tradisjonene fra hverandre. Det som danner de ulike referanseområdene er håndverksmessig utførelse, bruk av materialer og enkelte tekniske og arkitektoniske detaljer. På Romerike, i Aker og Bærum er kirkene gjennomgående utført med kalkkvadere som hjørne- og kantsteiner, slik kirkebyggene ble

Foto: Gerhard Fischer 1934

utført ved bispesetet. Steinen ble gjerne fraktet langt, fra Oslo eller Mjøstraktene, der det var kalksteinsbrudd. De har også alle til felles at de har inntrukket anslag i portalåpningene. Det som også kjennetegner gruppen, er at de ser ut til å ha vært lite utsmykket, dvs. at det har vært de arkitektoniske elementene som har preget uttrykket, i motsetning til den ornamentale og skulpturale tradisjonen i Europa.

Sørøst for Oslo, i Follotraktene, har kirkene til en viss grad hatt større ornamentale utsmykning, og stilmessig et større register. Disse kirkene ligner i utførelse kirkene i Vestfold. Ellers er kirkene i Follo utført med bruk av granitt- eller kleberkvadere, i portalåpningene ligger anslagene i ytre murliv, og i Follokirkene av den enkle typen, vider åpningene seg ut innover. I et par tilfeller finner man her rent tukststensmurverk: Kråkstad kirke med sikkerhet, og angivelig også i Vestby.

Selv om steinkirkene nord og sør for Oslo skiller seg fra hverandre, har de likevel såpass mange fellestrekk, at det tyder på at de alle tilhører den store kirkebyggeperioden fra begynnelsen av 1100-årene.

Midt på 1200-tallet endrer tradisjonen seg i hovedstaden, og til uthugging av detaljer ble det foretrukket kleber istedenfor kalk. Samtidig ser man at gotiske stilformer taes i bruk. Slik klebergotikk finner man ellers ikke utbredt i området rundt Oslo, og av det kan man slutte at den store kirkebyggeperioden tok slutt fra midten av 1200-tallet.

Bruk av tegl:

Man finner første spor av teglsteinsmurverk i Oslo fra ca. 1250. Tegl utgjorde en ny teknologi, der presise kanter og detaljering kunne utføres enklere. Uten tilhugging av steinmaterialer som ofte måtte fraktes langveisfra, og bearbeides av spesielt øvede håndverkere. Det betydde ikke nødvendigvis at tegl var et "fattigmannsmateriale", tvert om ser man tegl ofte brukt i kongelige bygg fra denne tiden (prosjekter initiert og enten bygget eller støttet av kongen). I kirkebygg finner man tegl brukt til reparasjoner og utvidelser fra midten av 1200-tallet eller rundt 1300 (Mariakirken ca. 1300). Det originale middelalderske teglarbeidet man kjenner best til er i Eidsberg, der østgavlen er murt i tegl på 1500-tallet.

Stildetaljer:

Man skiller gjerne mellom romansk og gotisk murverk. Romansk murverk kalles mur med liggende stein i gjennomgående skiftegang, og man finner slik mur fra hele middelalderen. I murverk yngre enn 1250, ser man flere steder at steinen i større grad legges på kant, dvs. satt stående i muren. Dette kan sees på som et uttrykk for teknikk og gjeldende byggekultur, mer enn som en del av et gotisk stiluttrykk. Man finner det i Akershusområdet (eks. Frogner kirke), men i større grad nordover mot Trøndelag.

Også stildetaljer som i utformingen av portalbuer, glir over i hverandre. Generelt ser man gotiske utforminger gjøre sitt inntog i 1180-årene i Nidaros, men spredningen gikk tregt, og det ble bygget rundbuer i Norge også utover hele 1200-tallet.

Oppsummering:

St Margareta kirken ligner i plan, disponering og utforming av portalåpningene aller mest de kirkene av den enkle typen man finner på Romerike, i Asker og Bærum. Geografisk ligger også Maridalen midt i dette området, og med sin nærhet til Oslo er det nærliggende å tenke at byggeskikken her har hatt stor innflytelse da kirken ble bygget. Ferdselsveiene man kjenner fra middelalderen går også på tvers i dette området – altså øst/vest mellom Grefsen og Sognsskogene.

Likheten ligger i:

Proporsjoneringen i kirkens plan, og med den trange korbueåpningen. Murverket, med hovedsaklig liggende stein i gjennomgående skiftegang. Vest- og sørportalene som markerer midtaksene.

At portalåpningene er rette gjennom muren, og ikke vider seg ut innover som i Follo.

Mangelen på kalkkvadere, og bruken av tegl og tuktstein i kantene skiller St. Margareta kirken fra referansegruppen. Det er samtidig sannsynlig at det kan ha vært hjørnestenskvadere, men at de er røvet etter at kirken ble ruin. Et annet spørsmål er hvordan plasseringen anslaget var i portalåpningene, ettersom disse er fullstendig forsvunnet. Dette er

Foto: Gerhard Fischer 1934

skjedd også i flere andre kirker, anslagene har vært sårbare for utrasing og ødeleggelse, ofte i forbindelse med utvidelse av portalåpningene. Steinene som står inn i portalåpningen i ytre murliv i St. Margareta-kirken, kunne være del av anslag. I så fall ville det være et trekk som skilte St. Margareta-kirken fra de øvrige i det nordlige Akershus.

ARKEOLOGISKE UNDERSØKELSER AV RUINENE AV ST. MARGARETAKIRKEN

Gerhard Fischers undersøkelser, 1934:

I 1933 fikk arkitekt Gerhard Fischer i oppdrag å sikre/vedlikeholde/rekonstruere kirkeruinen i Maridalen, finansiert av bevilgninger fra Oslo kommune. Fischer startet arbeidet sommeren året etter. Arbeidene er dokumentert med fotografier, samt dagboknotater, og beskrevet i en artikkel trykket i Aftenposten 28. juli 1934. I Fortidsminneforeningens årbok fra 1934 finnes også en kort beskrivelse av reparasjonsarbeidene.

Målet for utgravningsarbeidet var å sette i gang en restaurering av ruinen, som også innebar en viss grad av rekonstruksjon, men i hovedsak å sikre for ruinen for utrasing, hindre at den kunne bli klatret på, samt fjerne sporene av potetkjelleren i koret og bringe muren her tilbake til sin opprinnelige form. Dette innebar en gjenoppbygging av korbueåpningen, som han rekonstruerte med tegl. Også indre vange i vestveggen portal ble rekonstruert med teglstein på grunnlag av de funn Fischer hadde gjort både i portalen, og korbueåpningen. I tillegg valgte Fischer å gjenoppmure ruinen visse steder: Han rekonstruere portalen i sørveggen og murte opp en del av veggen på andre siden av denne. Han har også murt opp det av ruinen som sto igjen som ringmur, til et sammenhengende likt nivå. Til sist fylte han opp grunnen ruinen med løsmasser til et jevnt likt gulvnivå i kor og skip, som dekket over utgravningene som var foretatt både av ham selv og i forbindelse med potetkjelleren.

Av de mest viktige funnene Fischer gjorde, i forbindelse med å danne seg et bilde av kirkens opprinnelige form, og alder, var korbueåpningens

Foto: Gerhard Fischer 1934

bredde (som var murt igjen), og spor av tegl i kanten av korbueåpningen og i portalbuene. Han fant også sporene av sørportalen. I tillegg beskriver han i sine notater to kvaderstener som lå i rasmassene ved sørøstre hjørne, som dessverre ser ut til å ikke være dokumentert fotografisk eller ivaretatt. Han fant også en kvadersten brukt som terskel i døråpningen inn til potetkjelleren i østmuren (nå tettet igjen med tørrmur) med et innhugget korsmerke. Han konkluderer ut fra materiale og utforming at steinen er yngre enn kirken for øvrig.

Ettersom Fischer finner tegl brukt i kantene av portalbuene, konkluderer han at kirken ikke kan være bygget tidligere enn 1250, og han synes også han ser at det tegner seg en spissbue i ytre vange i vestportalen, noe som tyder på gotisk stildetaljering.

REKONSTRUKSJON

Bakenfor utformingen av middelalderkirkene ligger en forestillingsverden som ikke lenger er umiddelbart kjent for oss. Liturgiske budskap, billedlige og matematiske symboler gjennomsyret kirkearkitekturen, og kom til uttrykk både i proporsjonering, plassering og antall av arkitektoniske elementer. I komposisjonen ble en samklingende helhet fremlesket. Grunnlaget for denne rekonstruksjonen har vært det tilgjengelige kildematerialet jeg har funnet som kan si noe om kirkens opprinnelige form, samt relevant referansegrunnlag. Samtidig synes det nærmest umulig å foreta en troverdig rekonstruksjon uten å ha en dyptgående kunnskap om hva som har styrt formvalgene, utover det man kan lese av teknisk og håndverksmessig tradisjon. Jeg har i dette arbeidet ikke hatt anledning til å dykke inn i den middelalderske liturgiske verden, og vet dermed at jeg kan kommet til å overse viktig informasjon, og ha gjort feilvurderinger.

St. Margaretakirken som bygg

Datering: Basert på funnene av teglstein, konkluderte Gerhard Fischer med at kirken ikke kunne være bygget tidligere enn 1250. Det er ingen grunn til å betvile Fischers funn, og de vurderingene han gjorde om bruk av tegl i kirken. Også brevet fra kong Magnus Eriksson bekrefter at tegl ble brukt for vedlikehold av kirken før 1335. Ettersom man ikke

finner tegl brukt i middelalderen før 1250, kan man som Fischer argumentere for at kirken er reist en gang i tidsrommet 1250 – 1330.

Fischers teori om at det kan ha vært gotisk detaljering i kirken, som i ytre vange i portalene, er vel heller usikker. Man godt kan argumentere for det, men opplevelsen av at det her tegner seg en spissbue er ikke spesielt påtrengende, etter mitt skjønn, så denne teorien gir kanskje ikke den mest sikre underbygging for en dateringen av kirken innenfor gotisk stilperiode.

Antar man at kirken er bygget i siste del av 1200-tallet, bryter det med dateringen av de andre kirkene i Osloområdet. Kirken er da bygget utenom den store kirkebyggeperioden, i et tidsrom da det er trolig at det ikke ble bygget stort med nye kirkebygg. På denne tiden ble det i hovedstadens kirkebygg utviklet og øvet klebergotikk, og denne teknikken finner man altså ikke antydninger av i Maridalen. Kun et fåtalls kirker er funnet som kan antaes å være bygget på midten av 1200-tallet. Asak kirke ligger nå, som St. Margaretakirken i ruiner, men den føyer seg inn under gruppen av steinkirker av den enkle typen i det nordlige Akershus på alle områder, utenom planen. Den har kun et rom, uten koret utskilt som eget bygningsledd, en kirketype som er kjent fra romansk tid, men fikk utbredelse fra annen del av 1200-tallet, gjerne i sammenheng med gotiske stildetaljer. I Asak har det nok vært rundbuede portaler, og kirken er som de andre murt med hjørnesteinskvadere av kalk. Ellers er det funnet murverk med reist stein i de originale delene i Sørums og Frogner kirke, noe som tyder på at de kan være bygget helt opp mot midten av 1200-tallet. Frogner kirke har også usedvanlig steilt tak, noe som kan tyde på gotisk stilinnflytelse. Det er ikke funnet i noen av disse kirkene, så argumentene for den sene dateringen er uansett ikke de samme som i St. Margaretakirken – med sin plan og øvrige murverk i samsvar med de tidlige kirkene.

Det oppstår et historisk spenn i dateringsspørsmålet, der kirkens utforming og muremåte forøvrig trekker bakover i tid til romansk periode, mens teglsteinsfunnene tvinger den fremover. Mens midten av 1200-tallet virker sent ettersom det på denne tiden synes å ha dabbet av med

stenkirkebyggingen av denne typen, ville det samtidig være kontroversielt og ytterst moderne å så tidlig benytte denne teknologien i et kirkebygg. Særlig ettersom det på denne tiden ellers i kirkebygg ble øvet kleberstensgotikk.

Det kan derfor være relevant å reise spørsmålet om kirken er av samme alder som kirkene fra den store kirkebyggerperioden, som den har så mange fellestrekk med. Hypotesen kunne da være at kirkens opprinnelige murverk var lappet og reparert med tegl en gang før 1335. I Frogner kirke har man en slik situasjon, da korbueåpningen ble restaurert med tegl rundt år 1300, da som gotisk spissbue. Kan hende er det da vel verd å merke seg at hele buen ble omformet, og ikke som Fischer foreslår; kun i en av murvangene. Etter Fischers funn av hjørnesteinene sørøst for koret (han nevner ikke steinsort), konkluderer han med at koret kunne være bygget med hjørnesteinskvadere. I kantene rundt vinduet i skipet er det kun tiltuktet stein. Det samme er kantene ved portalåpningene under buene. Det kunne tenkes, som Fischer også er inne på, at skipet ble annerledes murt enn koret, og at kantsteinene her kun ble grovt tiltuktet. Det at muren er rast ut i hjørnene kunne tyde på at murverket har vært dårlig, eller skjørere enn om det var blitt utført med hjørnesteinskvadere. Noe som igjen kunne føre til at det allerede tidlig etter kirkens oppførelse ble nødvendig med reparasjonsarbeider, utført med tegl. Også i kongens brev blir det antydning at teglsteinsovnene skulle være der for "kirkens gavn og tarv", altså ved behov for reparasjoner.

Det er vanskelig å si om terskelsteinen som Fischer har avbildet i korets østmur, i det hele tatt forteller om øvrig bruk av kvaderstein i kirken. Morten Stige påpekte at korsmerket som er hugget inn i steinen, som det fremkommer av Fischers bildemateriale, ligner slike korsmerker som ofte ble hugget inn i steiner i gitt bestemt symbolsk betydning. Det betyr ikke nødvendigvis at steinen har samme alder som murverket ellers, Fischer kan ha rett i at den er yngre, men ettersom den har dette merket, vil jeg anta at den i hvertfall er middelaldersk. Den kan ha kommet til i senmiddelalderen, gitt til kirken som en gave.

Tradisjonen sier også at kirken har vært brent og bygget opp igjen. At murverket slik det står i dag er brannskadet, er det ingen tvil om, men det kan komme av en siste og endelig brann som sørget for at kirken ble ruin. At kirken ble bygget allerede i perioden 1100 – 1250, og så ha brent, for å bli bygget opp igjen med tegl, blir spekulasjoner. Det er ellers ingen sikre spor av at murverket stammer fra ulike kirker. Muren har et skille i muruttrykk i samme høyde som avtrappingen i vestveggen, men dette kan komme av et avrettingsskift: På et tidspunkt kan det ha vært nødvendig å gjøre et opphold i murearbeidet – f.eks kan vinteren ha kommet. Siden, når det ble mulig å fortsette, har det vært naturlig å mure videre med mindre stein, med gjennomgående skiftegang, og samtidig har man også besluttet å legge første avtrapping i vestveggen til samme skiftet. Skillet mellom de to ulike muruttrykkene, er dermed ikke alene argument godt nok for at kirken kan ha vært bygget flere ganger.

Foto: Gerhard Fischer 1934

Bortsett fra Fischers antagelser om spissbuer i portalenes ytre murliv, er det ikke nok av kirken tilstrekkelig bevart til å kunne si om den har hatt gotiske stildetaljer. Kun en ting kan tyde på en viss gotisk innflytelse, og det er kirkens proporsjoner i vertikalen: Det bestående vinduet sitter relativt høyt i muren, og indikerer at rommet har hatt en bemerkelsesverdig høyde sett i forhold til den trange planen. Høyde har nok vært sett på som en kvalitet i seg selv, også i romansk periode, men med gotikken ble dette dyrket i enda større grad.

Heller ikke valg av skytshelgen trenger nødvendigvis å gi presise indikasjoner på kirkens datering: St Margaretha er en av de eldste helgener i Europa, og var populær gjennom hele middelalderen. Også Hobøl kirke, reist i den store kirkebyggerperioden, var viet henne.

Ettersom de gjenværende restene viser så mange fellestrekk med kirkene fra den store kirkebyggerperioden, velger jeg å anta at den er bygget innenfor samme periode, og over den samme formale lest. Og at den, med sin åpenbare kongelige støtte og velsignelse på et tidspunkt ble reparert med tegl en gang før 1330-årene. Jeg velger å holde meg til et romansk stiluttrykk, i samsvar med de andre kirkene i området, og basere meg på at teglen som forekommer her, stammer fra reparasjoner, som ikke har grepet omfattende inn i kirkens opprinnelige formuttrykk.

Vegger: I følge alle referanser, samt funn, har kirken vært pusset med kalk utvendig som innvendig. Kirkens vestportal er sentralt plassert og markerer midtaksen sammen med korbueåpningen. Ut fra Fischers registreringer i 1913, kan man tydelig lese sporene av sydportalen, der bredde og høyde kommer frem i den autentiske muren. Det er grunn til å stole på Fischers rekonstruksjon av sydportalens plassering og utforming. Ellers i referanseområdet har det vært vanlig med sydportal også i koret, det kan man ikke finne grunnlag for å hevde her. Andre ytre eller indre muråpninger er det heller ikke spor av.

I følge Håkon Christie kan man regne med at murkronen i skipet har gått opp til ca to meter over vindusbuen. Veggene har med stor sannsynlighet vært lavere i koret – sett i sammenheng med kirkene i referanse-

området kan det se ut som om murkronen i koret kan gå så vidt nedentil for de originale middelaldervinduenes buer i ytre murliv.

At avtrappingen her sitter så langt nede kunne tolkes som et tegn på at gavlen har vært i tre, men i samtale med Håkon Christie får jeg inntrykk av at det nok opprinnelig har vært foretrukket å mure gavlen helt opp, ikke minst for takkonstruksjonens stivhets skyld, da ytterste sperre da har vært innmurt. I sammenheng med denne rekonstruksjonen vil det kanskje være hensiktsmessig å velge det som er mest representativt for tradisjonen i området. For meg ser det derimot ut som om det ene ikke forekommer oftere enn det andre – og det kan derfor være en mulighet å se på den lave avrappingen som et argument, om ikke bevis for at man har besluttet å la være å mure gavlen helt opp, og avsluttet den med trekledning, som i Gamle Tingelstad kirke, Hadeland, eller Råde kirke, Østfold. Taket på en liten kirke som St. Margaretha ville også bedre kunne tåle å unnvære stivheten som en oppmurt gavl ville gi, slik at gavl av tre ville være mer forsvarlig her, enn om takverket hadde vært større. Jeg vil anta at gavlen da ikke har vært lukket med panel, slik man finner i tregavler i gjenstående middelalderkirker i dag. Dette panelet vil jeg tro er produsert etter at man fikk mer mekanisk høvel- og sagteknologi, og er kommet i forbindelse med reparasjoner i senere tid. Tetting med spon, som man finner på Tingelstad vil jeg tro er mer autentisk.

Portaler (Våpenhus): Man kjenner proporsjonene til kirkens vest og sydportal, som ser ut til å ha hatt ulik høyde, men vært relativt smale og høyreiste begge to. Jeg går altså her ut fra at de har vært romansk rundbuede også i ytre murvange. Av den gjenstående vestportalen, ser det ut til at kantene har vært rette og enkle, uten profiler med kapitel- eller bueavslutningsmotiver av noe slag. Jeg vil velge å overføre dette også på korbueåpningen.

Korbueåpningens bredde var etter Fischers funn 1,35 m. bred, med senter i kirkens midtakse. Høyden er ikke kjent, og ettersom sør- og vestportalene har ulik høyde, står spørsmålet enda mer åpent. Til rekonstruksjonen kan det brukes skjønn, og på samme måte som takvinkelen la det gi seg av hva som er harmonisk med rommet forøvrig. Kan hende

ville det være riktig, sett i forhold til rommets øvrige langstrakte proporsjoner, at høyden på sydportalen gjentas i korbueåpningen.

Portalene mangler anslag, og i det autentiske murverket er det heller ikke synlige spor som kan fortelle hvor anslaget har sittet, eller dørinnfestingen for øvrig. Det at det står stein i ytre murliv inn i portalbuen, kan tyde på at anslaget har sittet her – spissbue eller ikke... Samtidig stikker ikke natursteinen ut i portalens lysåpning under buen, så helt avklart er ikke problemet. I denne omgangen får spørsmålet stå åpent, men basert på den trangere buen i ytre murliv, vil jeg se det som sikrest å legge anslaget her.

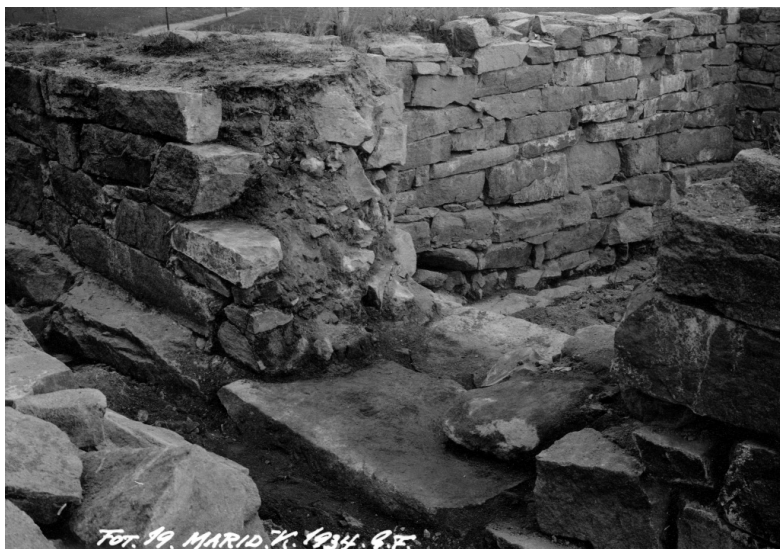

Foto: Gerhard Fischer 1934

Anslag vil, i særlig grad om det legges i ytre murliv, innsnevre portalåpningen visuelt. Dette kan igjen gi svar på at det ikke står igjen spor av det – det kan tenkes å ha blitt fjernet i forbindelse med byggingen av våpenhuset, i en tid da det ikke var sjeldent å ønske å vide ut murningene i forbindelse med gotisk stilinnflytelse.

Våpenhus: I følge Håkon Christie, vet man ikke mye om våpenhus i middelalderen, men det ser ut til at der det har forekommet, har de vært kraftig murt og dannet base for vesttårn i kirkene av den store typen. I de øvrige kirkene har våpenhusene kommet til senere, i senmiddelalder eller renessansen, da gjerne av tre eller utmurt bindingsverk. På bakgrunn av dette får man anta at heller ikke her har våpenhuset vært del av den opprinnelige kirken.

Vinduer: I de øvrige kirkene av den enkle typen der det er sydportal sentralt plassert på sydmuren, er det enten kun et vindu plassert lengst øst, eller to vinduer plassert symmetrisk på hver side av sydportalen. Ettersom det gjenstående vinduet i St. Margaretakirken er i vest, kan man anta at det her har vært to vinduer i skipet. Ut fra referansene ellers kan det med stor sikkerhet sies at det ikke har vært vinduer mot nord i skipet. I koret står det mer åpent. Ettersom koret ikke er så dypt, og ikke har spor i muren etter en sydportal, kan det hende at det har hatt et vindu mot syd. Østvindu forekommer også, også i kirkene av den enkle typen uten apsis. Eventuelle vinduer i koret ligger stedvis litt nedsenket i forhold til vinduene i skipet. Jeg går ut fra at vinduene som portalene har vært rundbuede. Avtrappingen i vindusskåret har vært pusset, men synlige. Det er ikke spor av anslag, eller innfesting av glasset, men glasset har nok sittet langt ut i murlivet.

Tak: I følge Ola Storsletten, ”Takverk i steinkirker fra middelalderen”, kan man bestemme takverket ut fra spor av innmuringen i murkronen, samt stilistiske karakteristika i bearbeidelsen av gjenværende opprinnelig tømmerverk. I Maridalen mangler vi muligheten til begge deler ettersom øverste del av murkronen er nedrast, og ingenting av opprinnelig takverk gjenstår. Dermed blir takets konstruksjon og vinkel gjetninger, basert på hva man har funnet i andre kirkene av samme typen.

Tradisjonene for hvordan takene ble konstruert er ulike i Midt-Norge, vestlandet og i sørøstlandet. Mens man nord og vestover gjerne har hatt åpne konstruksjoner med saksesperrer, var det i sørøstlandet gjennomgående vanlig med flat himling i både skip og kor, og tørrloft ovenfor i konstruksjonen. Loftet ble ikke sjeldent brukt av menigheten til lagring

av korn eller lignende. Kun i tre tilfeller – i Valdres og i Bø i Telemark, finner man i denne landsdelen kirker der hele eller deler av taket har vært åpent. Takkonstruksjonen skiller seg ikke vesentlig fra konstruksjonen i kirkene i området forøvrig, og har hatt bindebjelker spent over kirkerommet. I et av tilfellene der konstruksjonen var åpen over koret var det stikkbjelker og konstruksjonen var klett innvendig så det dannet seg et trehvelv.

Dette hører altså til sjeldenhetene, og det sikreste blir derfor å holde seg til en rekonstruksjon som på den ene siden baseres på tradisjonen slik den hovedsakelig var i regionen, og vurderinger av hva som harmonisk passer med kirkens utforming forøvrig.

Man kan derfor gå ut fra at St. Margaretakirken har hatt doble sperrer med en gjennomgående bindebjelke som underlag for loftsgulvet, en hanebjelke sittende relativt høyt, samt knestokker ved takfoten. Går man ut fra at gavlen har vært av tre, kan det være nærliggende at sperrere for stivhetens skyld har hatt en senteravstand på 60 cm. Som modell kunne sperrere i gamle Tingelstad kirke brukes, ettersom de er relativt representative. (Treverket i taket til gml. Tingelstad er etter dendrokronologiske undersøkelser felt i 1219 og 1220)

En takvinkel på 50 – 60 grader i takfoten har vært vanlig, takvinkelen i gml. Tingelstad på 53 grader kan være en god referanse.

Det er mer usikkert hva som har vært gjeldende tradisjon for tekkingen av takene. Det er grunn til å tro at blyplater kan ha vært brukt enkelte steder, men trolig har takene ofte vært tekket med spon.

Takrytter: Sett i forhold til at kirken er så liten, er det sannsynlig at man lot være å belaste takverket med klokker hengt oppe i en takrytter. Det som derimot kan være tilfelle, er et ytre, separat klokketårn – en støpul, konstruert i tre. Siden klokkene ble brukt i sammenheng med gudstjenesten, kunne være nærliggende å tro at denne ville være plassert sør for kirken, i sammenheng med sørportalen, for mest mulig kontakt.

Fundament: Murens fundament går delvis ned til fjell, og ellers står den ned i jorden som en ringmur. Fischer anslår på sine registreringer fra 1913 en dybde på muren, men det er usikkert hva han bygger dette på.

Interiør

Av interiøret i St. Margretakirken finnes ingen beskrivelser, og ingen gjenstander er å finne. Skal man i denne rekonstruksjonen ha med seg interiør, vil det derfor være mest hensiktsmessig å vise representasjoner av gjenstander og interiør som hørte med i en romansk middelaldersk kirke til bruk i messen.

De romanske kirkene var preget av datidens billedrike forestillingsverden. Stedvis var kirkene svært utsmykket, med veggmalerier og drapperier. Andre kirker, som Gamle Tingelstad var enkle, uten større utsmykning eller detaljer i steinarbeidene. I Bergen og på Østlandet var det lite stensulptur, men ofte profilering rundt portalene med elementer fra gresk/romersk arkitektur. (I Maridalen er det ingen tegn til at det har

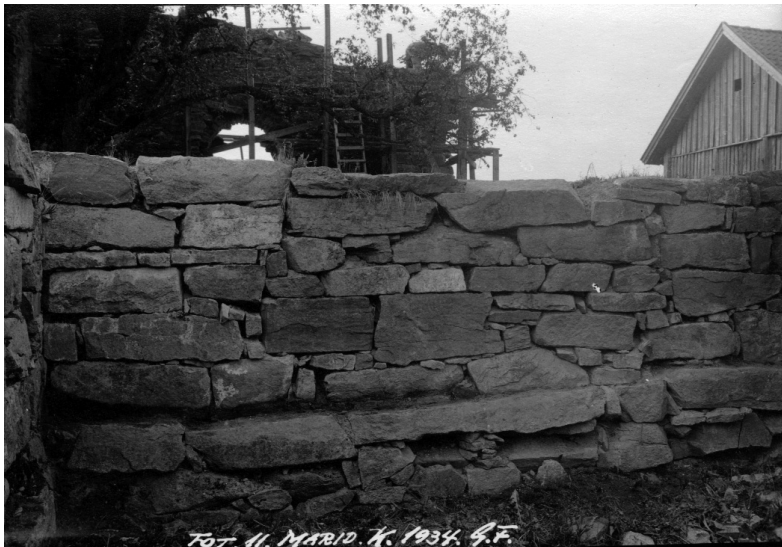

Foto: Gerhard Fischer 1934

vært slik profilering). Selve bygningene var sjeldent bemalt i romansk periode, men mange av treskulpturene kunne være rikt fargesatt.

En del elementer som hadde å gjøre med den overordnede formidlingen av liturgien går igjen i alle kirkene.

Vegger: I vestportalens opprinnelige murkjerne ser man tydelig kalkutskillinger på steinen, noe som tyder på at kirken har vært kalkpusset, utvendig som innvendig.

Av fotomaterialet fra restaureringsarbeidene i 1934 fremkommer det at Fischer grov en del langs muren, og heller ikke da ser det ut til at han fant spor av fundamenter til indre installasjoner, som sidealtere, lektorium el. Det er funnet spor av lektorier i kirker i Akershusområdet, men da først og fremst i kirkene av den større og mer utsmykkede typen. Ofte har det da vært trapper/opp ganger i murene mellom skip og kor opp til lektoriet. Dette er det ikke antydninger til i St. Margareta kirken.

I koret kan det ha vært repositorer – nisjer i muren lukket med tredører der gjerne bibel og vigslet brød ble oppbevart innelåst.

Langs veggene løp det enkle trebenker der gamle og syke kunne sitte ned under messen. Eksempler på slike finnes ikke i stenkirkene, etter som det meste av slikt inventar er revet ut i da kirkebenker ble satt inn i renessansen.

Himling: Himlingen kan ha ligget på oversiden av bindebjerkene, som i gml. Tingelstad.

I Renessansen ble himlingene ofte bemalt (eks. Gamle Tingelstad i 1699), dekorert med figurmotiver eller mønstre, men det er ikke kjent fra romansk periode.

Gulv: Det er ikke et spor av gulvheller eller annet gulv enn jordgulv.

Inventar: Høyalteret ligger øst i koret, og besto i romansk tid gjerne av

et enkelt alter (en ”boks” av tre med fem lukkede sider og åpningen ned der forstykket kunne være malt – eller utformet som relieff. Bildefrisen forestilte gjerne scener fra Jesu liv. På alteret lå en duk, og på det sto de elementene som hørte med i messen. (Større altertavler kom ikke før senere ut i høymiddelalderen.) Et krusifiks sto i midten, ellers hørte det lys med – kanskje de eneste i hele kirken. En kalk og en skål til brødet (ofte sto skålen over kalken som et lokk når det ikke var messe), samt en bibel, gjerne med utsmykket perm.

Sidealtere i skipet forekom ofte på begge sider av korbueåpningen der det var plass til det. Var de av tre, var de som hovedalteret enkle bokser, bare langt mindre, brukt til å tenne lys. Sidealteret i nord (kvinnesiden) tilhørte Maria, mens sidealteret i sør (herresiden) var viet en skyttshelgen (i dette tilfellet den hellige Margaretha. Det har ikke lyktes meg å finne eksempler på treskulpturer av henne).

Døpefont: Det ser ut som at tradisjonen med fremstillingen av døpefontene er relativt lik i øst- og vestnorge, med hovedsakelig innflytelse fra England, selv om det ikke kan utelukkes at det har kommet innpulser sørfra også. I St. Margarethakirens tilfelle er det mest aktuelt å tenke seg at det kan ha stått enten en trappefont eller en spissflikfont. Trappefonten (“Gudbrandsdalsfonten”) er en type som har sin opprinnelse i Norge, med senter for tradisjonen i Gudbrandsdalen og spredning til Valdres, Mjøsbygdene og Romerike. Fremstillingen av disse startet noe før 1150, med hovedperiode siste halvdel av hundretallet, og opphørte ved inngangen til 1200-tallet.

Spissflikfonten regnes som andre store hovedtype, og er tallmessig størst blant norske middelalderfonter. Man finner dem i et stort område langs den Østnorske riksgrensen og i Osloområdet. Fonten i Tune regnes som utgangspunktet for tradisjonen. Fonteproduksjonen har vært ført av både profesjonelle og halvprofesjonelle langs begge sider av kleberdraget fra Akershus til Marstrand. Dette fører til en stor variasjon av utforminger og gjør det vanskelig å påpeke lokale varianter. Fontene ble produsert fra den tidligste i Tune mot slutten av 1100-tallet, mens hovedmengden er fra første halvdel av 1200.

Foto: Gerhard Fischer 1934

Fonten preges av lite eller ingen dekor, motivene er risset inn, og består av abstrakte saggannebånd, siksakfriser, tangfriser, sponfliker – mot plantemotiver.

Plasseringen av fonten ser ut til å ha å gjøre med kirkenes portaler, og at i de kirkene der det har vært vest- og sørportal har fonten stått nordvest i skipet.

ETTERORD

I denne rekonstruksjonen har jeg vært nødt til å holde meg strengt til det som bare kan sies med størst mulig sannsynlighet. Dette kan synes nakent, og stå i grell kontrast med de rike forestillingene som har levet rundt kirken i århundrene etter den ble ruin, og gjennom mytene om dens hellighet. Særlig mht. kirkens interiører og øvrige utsmykning kunne man kanskje ønsket seg mer kjøtt på beinet, om man drømmer om å la kirken fremstå i sin rekonstruksjon, like lysende vakker som den gjør i det mytiske rom. Det å lære seg stenhuggerhåndtverkets grammatikk å kjenne, kan gjøre en i stand til å lese ruiners historie og opprinnelige uttrykk. Kjennskap til øvrig historie gir en mulighet til å forstå enda mer. Likevel vil jeg oppfordre til å ikke la kunnskapen bastebinde forestillingsevnen. En mest sannsynlig rekonstruksjon trenger likevel ikke være den riktige, og skal uansett ikke hindre fantasien å løpe sine egne viltre baner ved besøk i en for alltid hemmelighetsfull kirkeruin...